

5. Jens Allwood Intercultural Communication // Available from: <http://sskkii.gu.se/jens/publications/docs001-050/041E.pdf>
6. O'Sullivan K. Understanding Ways: Communicating Between Cultures. A Practical Handbook/Kerry O'Sullivan. – Hale & Iremonger. – 1994. – P. 99-132.
7. Risager, Karen Language Teaching and the Process of European Integration. //Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches through Drama and Ethnography/ edited by Michael Byram and Michael Fleming. – Cambridge University Press. –1998. – P. 242-254.

The article investigates intercultural communicative competence which is one of the integral parts of mastering foreign language. The content of the notion “culture” is clarified. It is proved that both psychological and didactic factors are obligatory for successful formation of the given competence. The following factors are determined: cultural orientation of language teaching/learning; understanding values; sociolinguistic competence; developing skills in observing, analyzing, monitoring, tactics, investigation; ability to externalize and manage anxiety.

Keywords: intercultural competence, cultural approach, culture, communication, values, skills.

Отримано: 14.10.2012 р.

УДК 159.9

О.І.Остапйовський

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ЗМІСТ ТА ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу вихідних теоретичних положень, що становлять наукову основу тлумачення професійної ідентичності особистості. На основі аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених описано основні наукові підходи до вивчення професійної ідентичності особистості та визначено культурний і соціальний контекст її формування. Встановлено, що професійна ідентифікація як усвідомлення образу професійної діяльності реалізує уявлення особистості про власне майбутнє, яке є невід'ємною частиною її життєвого шляху і утворює суб'єктивний образ її розвитку.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, професіоналізм, професійна ідентифікація.

Стаття посвящена аналізу исходных теоретических положений, составляющих научную основу толкования профессиональной идентичности личности. На основе анализа исследований отечественных и зарубежных ученых описаны основные научные подходы к изучению профессиональной идентичности личности и определены культурный и социальный контекст ее формирования. Установлено, что профессиональная идентификация как осознание образа профессиональной деятельности реализует представления личности о собственном будущем, которое является неотъемлемой частью ее жизненного пути и образует субъективный образ ее развития.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, профессионализм, профессиональная идентификация.

Проблема професійної ідентичності особистості є вкрай актуальною в силу необхідності вирішення актуальних проблем ефективної професіоналізації та адаптації людини до умов професійної діяльності. Сьогодні показує, що у науковій думці не існує єдиного підходу до розуміння місця професійної ідентичності у структурі особистісної ідентичності, хоча у деяких психологічних концепціях не заперечується необхідність вживання терміна «професійна ідентичність», яку найчастіше розглядають крізь призму конкретизації поняття особистісної ідентичності [21; 22]. В той же час в дослідженні Н. Л. Іванової спростовується належність професійної ідентичності до підвиду особистісної ідентичності і наголошується на вивченні її як складової соціальної ідентичності [11].

Враховуючи те, що професійна ідентичність тісно пов'язана із належністю до певної групи, то її можна розглядати складовою соціальної ідентичності: їй притаманні усі загальні ознаки соціальної ідентичності, пов'язані із прийняттям групового членства, позитивним ставленням до нього, значенням категоризації, порівняння і т.д. З цього приводу, аналізуючи природу і сутнісні характеристики професійної ідентичності, О. Єрмолаєва зазначає, що прагнення людей до інтеграції у соціальний контекст здійснюється на основі ідентифікації з соціальними і професійно-значущими групами [6].

Професійна ідентичність є важливою якістю, яка з'являється в процесі особистісного та професійного становлення і здійснює вагомий вплив на різноманітні аспекти життєдіяльності людини. Професійна ідентичність проявляється у самосвідомості особистості, в якій прижиттєво в процесі взаємодії конструюється індивідуальне емоційно забарвлене знання власної належності

до окремої соціальної групи. Відповідно до цього знання, формується певна система цінностей та форм поведінки [9, с. 55]. Таке визначення характеризує важливість і взаємозв'язок як мінімум трьох аспектів у самовизначенні особистості. По-перше, це вирішення власне питання ідентичності «Хто я?», по-друге, це питання визначення цінностей спрямованості особистості «Який я?»; і по-третє, це відповідь, яку може дати особистість, усвідомивши перше та друге питання, «Що і як я роблю?».

Структурними складовими професійної ідентичності є: особистісний, когнітивний і соціальний компоненти [10, с. 113]. Так, особистісний компонент передбачає усвідомлення себе як спеціаліста, який здатний виконувати певні професійні функції, когнітивний – забезпечує адекватне уявлення про професійний простір, а соціальний компонент є уявленням про себе як про члена певного професійного співтовариства.

Вдале визначення професійної ідентичності, на нашу думку, дали українські вчені Г. Ложкін та Н. Волянчук [14]. Вони вважають, що професійна ідентичність є складною психічною реальністю, яка утворює своєрідний стрижень особистості професіонала і є одним з провідних критеріїв його становлення. Існує два варіанти розуміння професійної ідентичності – вузький та широкий. У першому варіанті професійна ідентичність розглядається як самосвідомість і система уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. В другому – уявлення людини про своє місце в професійній групі або спільноті, якому властиві певні цінності й мотиваційні орієнтири. Професійна ідентичність є станом особистості, який задається і формується фахівцем. Професійна ідентичність властива тим людям, у яких основою ідентифікації є професійна діяльність як фактор психологічного благополуччя [2, с. 108]. Із професійним благополуччям тісно пов'язана професійна зайнятість особистості, якій притаманні певні латентні наслідки: структурованість часу, контакти поза межами сім'ї, необхідність нормативної активності, наявність цілей, визначеність статусу та ідентичності [18].

Розуміння даного феномена в сучасній вітчизняній психології демонструє різноманітні підходи, відображені у наукових доробках Ж. Вірної, Н. Волянчук, Є. Клімова, Г. Ложкіна, А. Сошовського, Ю. Поваренкова, Н. Шевченко, Є. Шнейдер та інших. На думку багатьох з них, професійна ідентичність розглядається як основна мета та результат професійної підготовки.

Зокрема, механізм ідентифікації образу «Я» з образом професіонала, на думку Ж. Вірної, є результатом дії особистісного

прийняття професії [4]. Критерієм особистісного прийняття професії можуть бути як процесуальні (якісні), так і результативні (кількісні) характеристики професійної активності людини. Для кожної професії вони набувають специфічної форми, але їм притаманні загальні особливості, які характеризуються як ознаки професіоналізації особистості. До них науковець відносить продуктивність праці, якість роботи, задоволеність результатами роботи, професійне самовизначення особистості.

У дослідженні А. Лук'янчук знаходимо цікавий аспект вивчення структури професійної ідентичності через виділення когнітивного, мотиваційного та змістового компонентів [15]. І. Остапенко пов'язує становлення професійної ідентичності із трьома рівнями особистої активності – рівнем спрямованості інтересів та ціннісних орієнтацій; рівнем узагальнення цільових установок; рівнем конкретно-дійових установок [19]. Сам феномен професійної ідентичності вона розглядає як системне утворення, яке формується у процесі соціалізації індивіда.

Узагальнюючою думкою, яка прослідковується у більшості наукових праць, є твердження про те, що процес формування професійної ідентичності відбувається лише на досить високих рівнях опанування професії і виступає як стійке узгодження основних елементів даного процесу. При цьому професійна ідентичність виконує стабілізуючу та перетворюючу функції [6]. В процесі становлення професійної ідентичності людина проходить такі етапи: довіри, автономії, ініціативності, досягнення, ідентичності, інтимності, творчості, інтеграції [23, с. 54]. В стійкому кінцевому варіанті професійна ідентичність формується на доволі високих рівнях оволодіння професією, якого людина досягає до 30-35 років. Також слід пам'ятати, що професійна ідентичність не є чимось сталим й незмінним. Повна зміна професійної ідентичності для дорослої людини можлива і реальна за відносно короткі інтервали часу. Чинниками таких змін можуть бути як безпосередньо зміна професійної діяльності, так і зміна професійного співтовариства, а також образу «Я».

В процесі успішної професійної ідентичності реалізуються як первинні, так і вторинні потреби особистості, внаслідок чого вона успішно адаптується та інтегрується у соціум. Це значною мірою сприяє професійній ідентичності, яка проявляється в усвідомленні своєї належності до певної професії і певного професійного співтовариства [23, с. 48]. Професійна ідентифікація є об'єктивною і суб'єктивною єдністю з професійною групою та справою. Водночас, як процес, пов'язаний із об'єктивним або

суб'єктивним ігноруванням цієї єдності, девальвацією професійних характеристик, призводить до професійного відчуження особистості, що як конверсива професійній ідентичності супроводжується неконструктивними проявами реалізації фахівця [17].

Найоптимальнішим варіантом вивчення професійної ідентичності є контекст її розгляду у безпосередньо професійній діяльності, яка має сенс для фахівця, і завдяки якій він отримує достатній рівень самоповаги та гідності. Формування особистості професіонала в процесі оволодіння професійною діяльністю не можна зводити до розвитку її операціональної сфери у вигляді накопичення знань, навичок і вмінь. Воно передбачає становлення складних психічних систем регуляції соціальної поведінки особистості. Суттєву роль в цьому процесі відіграє розвиток уявлень про ті явища, які пов'язані з основними закономірностями професійного становлення, виявлення факторів регуляції його динаміки, побудова на цій основі системи рівнів усвідомлення себе суб'єктом власної професійної діяльності й розуміння соціальної значущості своєї професії. Все це входить в комплекс необхідних умов ефективного формування особистості і досягнення такого рівня розвитку професійно значущих якостей, структур і механізмів регуляції поведінки, які потрібні для досягнення належного рівня придатності до професійної діяльності.

Усе це дає підстави стверджувати, що професійна ідентичність передбачає функціональне і екзистенціональне об'єднання людини та професії, що виражається у розумінні своєї професії, прийнятті себе в професії й умінні добре і з користю для інших виконувати свої професійні обов'язки.

Розглядаючи професійний розвиток як неперервний процес самопроекування, на життєвому шляху особистості виділяють три стадії перебудови – самовизначення, самовираження та самореалізація [16, с.32]. Ці складні психологічні феномени людського буття дають змогу оцінити відносини людини із зовнішнім світом та іншими людьми, у них висвітлюється внутрішня суть суб'єкта професійної діяльності, його професійна свідомість і самосвідомість.

Тому професійну ідентичність можна розглядати як складовий компонент професійної свідомості, яка складається з двох взаємопов'язаних структур – внутрішньої структури, яка включає компоненти професійної раціональності, чуттєвості й волі; та зовнішньої структури, в якій свідомість розглядається як знання про професію, про вимоги до особистості в певних умовах

роботи за своєю спеціальністю; оцінювання свого місця й ролі в системі виробничих відносин, оцінювання значущості професії, процесу і результату своєї роботи; як результат перетворення самої професійної діяльності в ідеальне явище [7].

Досить часто в психолого-педагогічній літературі можна зустріти моменти опису формування професійної свідомості особистості як факту періоду вибору професії. Однак, професійна свідомість починає формуватися в процесі усвідомлення професійного шляху і функціонує протягом усієї життєдіяльності. У професійну свідомість також входять особистісно неповторні риси і особливості, пов'язані із специфікою індивідуальної життєдіяльності людини.

Специфіка професійної діяльності не тільки відображається в свідомості людини, але й може викликати її зміни, які визначають спрямованість і характер розвитку професійного динамічного стереотипу особистості – життєдіяльність людини значною мірою є професійно стереотипною, тобто в ній з'являється певне стійке ставлення до обраної професії, накопичується сукупність професійних знань, умінь і навичок. Зрозуміло, що все це накладає специфічний відбиток на життєві інтереси, вчинки та дії людини.

Стійка позитивна професійна стереотипність особистості передбачає наявність професійного покликання як «єдності суб'єктивних нахилів і здібностей до професійної діяльності, в якій особистість бачить головну форму самореалізації» [13, с. 195]. Професійне покликання підтримує й примножує індивідуальну цілеспрямованість життя людини. Особистість знає і реально відчуває, що вона обрала правильний шлях життєдіяльності, що її роль і місце в житті суспільства відповідає реальній можливості найбільш повного удосконалення і прояву своїх здібностей, реальній можливості бути найбільш корисною для суспільства і бути ним визнаною.

Професійна ідентичність є провідною тенденцією у становленні особистості як професіонала. Вона проявляється в його емоційному стані на різних етапах професійного становлення. Цей стан зумовлений ставленням людини до професійної діяльності та професіоналізації як засобу соціалізації, самореалізації, задоволення власного рівня домагань, а також ставлення до себе як професіонала. Професійна ідентичність є підструктурою професійного шляху суб'єкта і реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної ідентичності особистістю [8]. Засобом формування професійної

ідентичності є професіоналізація, результатом якої є професіоналізм.

Професіоналом вважають людину, яка оволоділа нормами професійної діяльності, професійного спілкування і здійснює їх на високому рівні, досягаючи професійної майстерності, дотримуючись професійної етики, слідуючи професійним ціннісним орієнтаціям; яка прагне зробити творчий внесок у професію, збагачуючи досвід професії; яка прагне і вміє викликати інтерес суспільства до результатів своєї професійної діяльності, сприяє підвищенню ваги й престижу своєї професії у суспільстві, гнучко враховує нові запити суспільства до професії [12, с.254].

С. Дружілов професіоналізм розглядає як особливу здатність людей систематично, надійно і ефективно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах. Поняття «професіоналізм» передбачає опанування професійною діяльністю у відповідності зі стандартами, які існують в суспільстві. Людина формується як професіонал в процесі спеціальної підготовки і тривалого досвіду роботи [5]. Критеріями професіоналізму особистості є професійна продуктивність; професіональна ідентичність; професійна зрілість.

Саме критерій професійної ідентичності характеризує значущість для людини професії і професійної діяльності як засобу задоволення своїх потреб і розвитку індивідуального ресурсу. Він оцінюється суб'єктивними показниками, включаючи задоволеність працею, професією, кар'єрою, собою. Професійна ідентифікація людини відбувається шляхом співвідношення інтеріоризованих моделей професії з професійною Я-концепцією.

Професійна Я-концепція включає уявлення про себе як члена професійного співтовариства, носія професійної культури, у тому числі певних професійних норм, правил, традицій, властивих професійному співтовариству. Р.Бернс з цього приводу стверджує, що Я-концепція сприяє досягненню внутрішньої узгодженості індивіда, визначає інтенсифікацію досвіду та виступає джерелом очікувань [1].

Вивчаючи механізми саморегуляції поведінки на особистісному рівні, М. Боришевський підкреслює роль сформованої Я-концепції у забезпеченні почуття ідентичності, самототожності людини. Саме почуття ідентичності уявлень про себе протягом більш-менш тривалих життєвих періодів дає змогу людині розмежувати «Я» і «не-Я», що є важливим моментом, з яким пов'язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особистісна відповідальність, обов'язок, почування соціальної причет-

ності, узгодження власних бажань з інтересами оточення. Крім того, почуття ідентичності імпліцитно містить у собі можливість усвідомлення індивідом змін, які відбуваються у ньому самому, що виявляє діалектичну єдність таких протилежностей, як мінливість і сталість [3].

Професійна ідентичність вимагає прийняття людиною певних ідей, переконань, правил поведінки, які поділяються окремими членами та професійним співтовариством в цілому. За відсутності професійної ідентичності має місце професійний маргіналізм, ознаками якого є зовнішня формальна причетність до професії, внутрішнє неприйняття професійної етики і цінностей як в плані ідентичності самосвідомості, так і у поведінці людини, яка характеризується діями, що суперечать професійній етиці [7].

Загалом зміну ідентифікаційних характеристик зумовлює професійний досвід [21]. Професійний досвід як складова індивідуального досвіду включений в особисте поле життєствавлення людини. Це специфічна форма усвідомлення можливості ціннісного та відповідального ставлення людини до власної життєдіяльності через включення її у професійну діяльність, що вимагає вироблення певного ставлення до неї через усвідомлення своєї професійної ролі, здібностей і нахилів, розуміння сутності професійних вимог, що ставляться до особистості під час професійного навчання або професійної діяльності. При цьому зміст професійного досвіду реалізується не тільки у пізнавальній сфері, а й в самій практиці реального життя і для цілей цього життя. Він надає суб'єктивної міцності, впевненості й чіткої спрямованості усім актам життєдіяльності, адже професійний досвід є потужним регуляційним засобом життєвої самореалізації особистості.

Отже, основним критерієм становлення особистості професіонала є професійна ідентичність, яка передбачає функціональне й екзистенціональне об'єднання людини та професії. Узагальнення змісту професійної та особистісної ідентичності у низці праць уможливило визначення її структури у складі таких компонентів: *когнітивний* – система знань і уявлень про себе як особистість і професіонала, про особливості професійної діяльності фахівця в обраній галузі, її цілі, засоби, професійна та особистісна обізнаність; *емоційно-ціннісний* – ціннісне осмислення професійного, особистісного і соціального ідеалу, емоційно-ціннісне ставлення до життя, професії, професійної діяльності, до споживачів послуг, себе як професіонала; *світоглядний* – система професійних ціннісних орієнтацій, цілей, ідеалів, мотивів, на-

становлень, переконань, яких майбутній фахівець дотримується в житті і професійній діяльності, а також міфи, архетипи, що визначають його мислення і діяльність; *професійно-мотиваційний* – бажання втілювати професійний, життєвий і соціальний ідеали, професійні та життєві очікування, плани і перспективи, оцінка можливих стратегій професійного шляху, професійні й особистісні якості, професійні уміння, соціальний та професійний досвід, зокрема досвід творчої діяльності, самореалізація, прагнення до виконання професійної діяльності на високому рівні майстерності, до високих результатів професійної діяльності і успішності в різних царинах [20].

Зміст структурних компонентів чітко демонструє, що перші три компоненти визначають професійно-особистісну позицію, четвертий – індивідуальний стиль професійної діяльності і стиль життя.

Професійна ідентифікація як результативна характеристика професійного досвіду є формою мотиваційного контролю і регуляції конкретних дій та психічних станів, які пов'язані з індивідуальними психологічними відмінностями. Професійна ідентифікація як усвідомлення образу професійної діяльності реалізує уявлення особистості про власне майбутнє, яке є невід'ємною частиною її життєвого шляху та утворює суб'єктивний образ її розвитку. Слід зазначити, що своїм змістом професійна ідентифікація охоплює не тільки теперішнє, але й віддалене майбутнє у його бажаних і очікуваних аспектах.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511с.
3. Боришевский М. И. Теоретические вопросы самосознания личности / М. И. Боришевский // Психологические особенности самосознания подростка. – К. : Вища школа, 1980. – С. 5–38.
4. Вірна Ж. П. Мотиваційно–сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
5. Дружилов С. А. Профессионализм как реализация ресурса индивидуального развития человека / С. А. Дружилов // Ползуновский вестник. – 2004. – №3. – С. 200–208.

6. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е. П. Ермолаева // Психол. журнал. – 1998. – Т. 19. – №4. – С. 51–59.
7. Ермолаева Е. П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда / Е. П. Ермолаева // Психол. журнал. – 2001. – Т.22. – №5. – С. 69–78.
8. Ермолин В. В. Предпосылки формирования профессионального призвания / В. В. Ермолин. – РнД, 1974. – 165 с.
9. Иванова Н. Л. Самоопределение личности в бизнесе: монография / Н. Л. Иванова. – М.-Ярославль : Изд-во: МАПН – «Аверс-Плюс», 2007. – 204 с.
10. Иванова Н. Л. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности: монография / Н. Л. Иванова, Е. В. Колева. – Ярославль, 2003. – 132 с.
11. Иванова Н. Л. Структура социальной идентичности: проблема анализа / Н. Л. Иванова // Психол. журнал. – 2004. – Т.25. – №1. – С.52–60.
12. Климов Е. А. Психология профессионала : избр. психол. труды / Е. А. Климов. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
13. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
14. Ложкін Г. В. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянчук // Соціальна психологія. – № 4 (30). – 2008. – С. 120-132
15. Лук'янчук А. М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації педагогічного профілю / А. М. Лук'янчук [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/avtor/statti/lukiyanchuk_a.htm.
16. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Речь, 1996. – 309 с.
17. Мищенко Т. В. Определение содержания понятия профессиональной идентичности / Т. В. Мищенко // Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества в России. – Ярославль, 2003. – С. 168-176.
18. Мучински П. Психология. Профессия. Карьера / П. Мучински; [пер. с англ. В. Белоусов]. – [7-е изд.] – М. ; СПб. : Питер; Питер-Принт, 2004. – 538 с. (Серия «Мастера психологии»).
19. Остапенко І. В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності / І. В. Остапенко //

- Українська психологія: сучасний потенціал [в 3-х т.]. – К. : ДОК-К, 1996. – Т. II – С. 294–299.
20. Панфилова М.Ф. Профессиональная идентификация будущих менеджеров по туризму в контексте проектирования их профессионального будущего / М.В. Панфилова // Развитие образовательных процессов в условиях России: история и современность: Межвуз. сб. науч. ст. / [под ред. проф. Р.А. Галустова]. – Армавир: Армавирский гос. пед. ун-т, 2006.
 21. Поваренков Ю. П. Профессионализация и жизненный путь личности / Ю. П. Поваренков // Проблемы социальной психологии XXI столетия. – Ярославль, 2001. – Т. 2. – С. 259–272.
 22. Поваренков Ю. П. Формирование профессиональной идентичности (на материале деятельности учителя) / Ю. П. Поваренков // Ярославский педагогический вестник. – 1999. – №12. – С. 79-85.
 23. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.

This article analyzes the source of theoretical positions that make the interpretation of the scientific basis of the professional identity of the individual. Based on the analysis of domestic and foreign research, scientists describe major scientific approaches to the study of professional identity of the person and identify cultural and social context of its formation. It is found that professional identity as awareness of professional image representation implements individual's own future, which is an integral part of her life's journey and creates a subjective image of its development.

Keywords: identity, professional identity, professional, professional identification.

Отримано: 4.10.2012 р.